

ROZDZIAŁ 1

PRZEDMIOT EKONOMII

„Wypełnijcie dzieło wasze przed czasem,
a da wam nagrodę w porze oznaczonej.”

Mądrość Syracha, 51.30

1.1. GOSPODARKA

Przedmiotem zainteresowań nauk ekonomicznych,¹ nawet w potocznym rozumieniu, jest gospodarka. Zazwyczaj chodzi o całą gospodarkę narodową, ale często również o jej poszczególne części; rodzaje produkcji, formy działalności, obszary. Jak jednak określić gospodarkę, skoro istnieje ona w tak wielu postaciach, formach i ciągle się zmienia? Czy gospodarka to wytwarzanie węgla, stali i samochodów czy też może usługi finansowe i wytwarzanie oprogramowania komputerowego? Może wreszcie jest to handel chipsami i piwem lub sprzedaż obrazów na rynku starego miasta? Wydaje się, że w tym miejscu istotne jest określenie specyfiki działalności gospodarczej.

Gospodarka jest zespołem ciągle powtarzających się ludzkich działań, w wyniku których powstają określone wartości komercyjne, czyli przeznaczone do sprzedaży dobra materialne, intelektualne i usługi.

Społeczną funkcję gospodarki sprowadzić można niewątpliwie do wytwarzania i dystrybucji odpowiednich dóbr, określających społeczny dobrobyt („bogactwo”). Dobra takie nie tylko muszą więc być wytwarzane, ale muszą też być „sprzedawalne”. Czyli, przy określonych dostawach i istniejącym zapotrze-

Terminy – nauki ekonomiczne, ekonomia, ekonomia polityczna będą przynajmniej w pierwszej części podręcznika, a więc do ich pełnego wyjaśnienia używane zamiennie.

bowaniu muszą być wymienne na inne dobra. Chodzi więc nie tylko o wytwarzanie (produktowanie), ale również o racjonalny podział wytworzonych wartości i ich społeczne wykorzystanie. Wytwarzanie, podział i konsumpcja stanowią więc równorzędne fazy procesu gospodarczego.

Z punktu widzenia pojedynczego człowieka (*indywidualnego podmiotu gospodarczego*) gospodarę sprawdzić można do pracy, a więc do pewnej formy świadomej aktywności ludzkiej. Człowiek zawsze pracował wytwarzając potrzebne mu dobra, chociaż metody, narzędzia, organizacja pracy oraz same dobra ulegały z czasem zmianie. Ekonomicznym rezultatem działalności gospodarczej jest produkt.

Gdyby jego wielkość mierzyć tak zwanym produktem globalnym, czyli sumą wartości wytworzonych przez wszystkich producentów w ciągu roku, to okazuje się, że licząc w cenach bieżących, wartość ta w Polsce w 2002 r. sięgała 1430 mld zł. Po odjęciu wartości tak zwanego zużycia pośredniego² (ok. 790 mld zł), pozostaje suma ok. 640 mld zł stanowiąca wartość dodaną³. Wraz z wartością cel i podatku od wartości dodanej (VAT) stanowi ona produkt krajowy brutto (ok. 720 mld zł). W przeliczeniu na dolary USA, po kursie handlowym, jest to równowartość ok. 180 mld. Licząc natomiast według parytetu siły nabywczej obu walut, byłyby to suma 280-300 mld USD. Po uwzględnieniu salda obrotów handlowych (nadwyżka lub deficyt) otrzymuje się wartość produktu społecznego.

Wynikiem, który odpowiada bieżącym wysiłkom gospodarczym jest produkt społeczny, obejmujący produkt krajowy i wartość dodaną. Wielkość wytworzonego produktu społecznego uznać więc można za właściwe odzwierciedlenie rocznej działalności gospodarczej społeczeństwa.

Produkt globalny na poziomie przedsiębiorstwa to suma wartości sprzedaży jego wytworów, produkcji w toku, realizowanych marż handlowych, produktów przeznaczonych na powiększenie własnego majątku trwałego oraz wartości przyrostu zapasów wyrobów gotowych.

Produkt globalny jest wyrazem długookresowego wysiłku społeczeństwa, zawiera bowiem wartości wytworzone wcześniej i występujące aktualnie pod postacią czynników produkcji, oraz nowe wartości, wytworzone w obecnym cyklu produkcyjnym.

² Wartość środków wytworzonych w poprzednich procesach produkcyjnych i wykorzystanych w danym procesie.

³ Inną, bardziej tradycyjną nazwą produktu społecznego w Polsce jest nazwa dochód narodowy.

Tabela 1.1. Produkt krajowy brutto (PKB) i jego podział
(ceny bieżące na poziomie bazowym, w mld zł)⁴

Wyszczególnienie	Lata						
	1991	1993	1995	1996	1998	2000	2002*
Produkcja globalna,	173,2	327,0	600,0	730,0	1070,0	1370,0	1430,0
w tym zużycie pośrednie	94,9	183,1	333,0	420,0	590,0	760,0	780,0
Produkt krajowy brutto,	81,0	156,0	306,0	370,0	550,0	685,0	730,0
w tym:							
– cła i inne opłaty imp.	2,7	7,0	10,4	10,0	8,7	8,1	9,0
– VAT	–	5,1	20,7	28,0	43,0	51,7	55,0
– wartość dodana brutto	78,3	143,9	266,0	330,0	480,0	601,4	620,0
Spożycie	66,3	130,0	238,4	300,0	433,0	553,7	570,0
Akumulacja	16,1	26,0	60,7	85,0	145,0	178,6	200,0

* – wartość przewidywana

Źródło: *Rocznik Statystyczny 1996*, GUS, Warszawa 1996, s. 530-537, *Rocznik Statystyczny RP 1999*, GUS, Warszawa 1999, s. 545, *Rocznik Statystyczny RP 2001*, GUS, Warszawa 2001, s. 541.

Pod względem potencjału produkcyjnego, mierzonego wartością wytworzonego w ciągu roku produktu społecznego, gospodarka Polski należy w skali światowej do grupy gospodarek średnich. Jest to jednak wynik nie tyle wysokiej wydajności pracy⁵, ile dużego potencjału ludnościowego naszego kraju oraz względnie dużej liczby zatrudnionych (por. Tabela 1.2).

Potencjał produkcyjny danego kraju i poziom osiąganych dochodów zależą więc między innymi od liczby zatrudnionych w gospodarce narodowej, a pośrednio także od liczby zatrudnionych w działalności poza gospodarczej. Pod względem wartości osiąganych na jednego mieszkańca dochodów Polska zajmuje miejsce odległe, nie satysfakcjonujące w każdym razie jej obywateli.

Struktura danych zawartych w Tabeli 1.2 nie eksponuje wprawdzie podziału społecznych funkcji na gospodarcze i nie gospodarcze (byłoby to zresztą sztuczne w sytuacji całkowitej integracji obu funkcji w praktyce życia społecznego), ale nie ulega wątpliwości, że działalność gospodarcza jest dominującą formą działalności⁶.

⁴ Cena bazowa lub cena producenta to suma otrzymywana przez producenta za jednostkę produktu, pomniejszona o podatek oraz powiększona o ewentualne dotacje.

⁵ Wydajność pracy – wartość produktu na jednostkę pracy; na przykład na jednego zatrudnionego.

⁶ Wyróżnikiem działalności gospodarczej, stanowiącej przedmiot zainteresowań nauk ekonomicznych, jest zresztą nie tyle specyfika techniczno-produkcyjna określonego rodzaju działalności, co stopień jej komercjalizacji. Istnieje wprawdzie „gospodarka naturalna”, ale nie wymaga ona badań naukowych.

Tabela 1.2. Zatrudnienie w Polsce według działów gospodarki narodowej (w tys. osób)

Sfera działalności	Lata					
	1970	1981	1990	1995	2000	2002*
Ogółem,	15175	17419	16511	14968	15154	15000
w tym:						
1. Przemysł	4453	5237	4620	3729	3134	2900
2. Rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo	5393	5350	4559	4193	4310	4300
3. Handel i naprawy	1046	1356	1389	1903	2075	2100
4. Budownictwo	1075	1294	1243	827	815	900
5. Transport, składowanie i łączność	940	1108	932	838	780	820
6. Edukacja	670	860	800	896	900	900
7. Obsługa nieruchomości i firm	400	620	620	554	823	780
8. Ochrona zdrowia i opieka socjalna	425	632	901	1003	908	940
9. Administracja publiczna i obrona narodowa	241	226	260	381	493	430
10. Pośrednictwo finansowe	137	156	181	268	299	350
11. Hotele i restauracje	x	x	160	186	226	240
12. Pozostała działalność usługowa, komunalna, socjalna i indywidualna	x	x	420	335	391	340

* – szacunki własne

Źródło: *Rocznik Statystyczny 1972, 1982, 1993, 1996*, GUS, Warszawa, *Rocznik Statystyczny RP 1999*, GUS, Warszawa, s. 131-132, *Rocznik Statystyczny RP 2001*, GUS, Warszawa 2001, s. 136-137.

Na przykład w sektorze administracji publicznej i obrony narodowej (w którym udział handlowych, bezpośrednio biorąc, efektów działalności jest stosunkowo mały) pracuje w Polsce tylko ok. 3% wszystkich zatrudnionych.

1.2. PRAKSEOLOGICZNA STRONA DZIAŁALNOŚCI PRODUKCYJNEJ

Działalność gospodarcza jest, jak każda zresztą działalność społeczna, procesem naturalnym to znaczy takim w którym świadomość nie jest elementem immanentnym i konstrukcyjnym lecz wtórnym i dodatkowym. Równocześnie, jak każda inna forma działalności społecznej również gospodarka musi być, w miarę możliwości, poddawana ingerencji czynnika racjonalnego. Jedną z najbardziej znanych i jednocześnie skutecznych metod racjonalnej analizy procesu społecznego jest prakseologia. W przekroju prakseologicznym gospodarka to, podobnie jak całokształt ludzkiej aktywności, zespół działań społecznie efektywnych (sprawnych). Istotny jest zatem problem celów, środków i stosowanych metod działania.

Prakseologiczne podejście do gospodarki to innymi słowy podejście sprawnościowe.

Realizacja działań gospodarczych wymaga, w ujęciu sprawnościowym, zastosowania co najmniej dwu sił wytwórczych: rzeczy charakteryzujących się różnymi parametrami fizycznymi oraz ludzi reprezentujących rozmaite cechy kulturowe, psychiczne, zawodowe, a także odmienne interesy. Jedne i drugie muszą być zgromadzone i zastosowane w odpowiednim miejscu i czasie.

Oczywiście, nie rzeczy stanowią o gospodarce, ale ludzie. A ściśle biorąc ich działania (praca). To działania ludzi są treścią gospodarki. Rzeczy muszą być wytwarzane i wykorzystywane, ważne są ich funkcje, ilość, wartość i struktura; zwykle należy je również pomnażać, ale same w sobie gospodarki nie stanowią. To człowiek nadaje im wartość. Chodzi o to, że zakres i skuteczność działań gospodarczych zależy nie tylko od intensywności pracy, czyli od indywidualnego wysiłku poszczególnych pracowników w określonym przedziale czasu, ale również od warunków materialnych, organizacyjnych i instytucjonalnych („ustrojowych”), w jakich praca jest wykonywana. Innymi słowy, warunki produkcji stanowią zestaw rzeczy zgromadzonych w wyniku poprzednich działań gospodarczych, wiedzy („organizacji”) oraz instytucji, czyli typowych, czasami sformalizowanych zachowań ludzi.

Praca to świadome uczestnictwo człowieka w procesie gospodarczym. Przy czym jednym z głównych celów jest osiągnięcie korzyści ekonomicznych.

W aspekcie indywidualnym: praca to świadome uczestnictwo w społecznym procesie wytwarzania dóbr, polegające na celowym wydatkowaniu energii.

W związku z tym wyróżnia się cztery czynniki produkcji: czynnik materialny (baza materialna produkcji), wiedzę, społeczne instytucje oraz samą pracę. Trzy pierwsze czynniki (baza materialna, wiedza i instytucje) posiadają charakter zasobów i stanowią sumę wartości zgromadzonej w minionych okresach. Praca natomiast ma charakter bieżącego strumienia. Suma wartości gospodarczych której nośnikami są rzeczy nosi nazwę kapitału pieniężno-rzeczowego. Natomiast suma wartości której nośnikiem jest człowiek nosi nazwę kapitału ludzkiego. Warunkiem tworzenia i pomnażania kapitału bez względu na jego formę są oczywiście oszczędności.

Społeczny proces wytwarzania dóbr i usług zaspokajających ludzkie potrzeby nosi nazwę produkcji⁷. Termin „produkcja” eksponuje społeczne współzależności powstające w procesie wytwarzania i sugeruje tym samym, że wytwarzanie w pojedynkę jest niemożliwe. Natomiast formą indywidualnego uczestnictwa w procesie produkcji jest praca.

Ekonomiczne pojmowanie pracy różni się więc od pojęcia fizycznego. Praca w sensie fizycznym jest wypadkową działania siły i przebytej drogi. Nie liczy się w tym wypadku, kto i dlaczego wydatkował energię, jak i kto i dlaczego nadał drodze taki, a nie inny kierunek. Liczy się samo zjawisko, nawet jeżeli było ono przypadkowe i społecznie bezużyteczne. Istotą ekonomicznego pojmowania pracy jest natomiast jej społeczna celowość. Nawet jeśli nie zawsze wiąże się ona ze skutecznością i racjonalnością.

Najogólniejszym celem (funkcją) działalności gospodarczej jest zaspokajanie społecznych potrzeb przez wytwarzanie i dostarczanie na rynek odpowiednich dóbr (produktów)⁸.

**Produkt jest to wytwór pracy zaspokajający bezpośrednio
lub pośrednio społeczne potrzeby.**

Definicja produktu, a więc również ogólnych funkcji gospodarki, nie objaśnia jednak jej funkcji operacyjnych, czyli całej skomplikowanej struktury celów jednostkowych.

W konkretnych warunkach organizacyjnych (wielkie przedsiębiorstwo czy warsztat rodzinny), na różnych szczeblach działalności gospodarczej (przedsiębiorstwo, gałąź gospodarki, cała gospodarka) oraz w różnych warunkach ustrojowych (przedsiębiorstwo prywatne, spółdzielcze, państwowe) praktycznie realizowane cele działalności różnią się jednak zwykle od tego najogólniejszego, społecznego celu gospodarowania. Jest to wyraz sprzeczności między interesami poszczególnych grup społecznych oraz między interesem społecznym a interesami indywidualnymi.

Najogólniej, celem działalności gospodarczej jest osiągnięcie dochodu („zarabianie pieniędzy”), chociaż konkretyzacja tego celu może być bardzo różna. Różnice dotyczą przede wszystkim poziomu i skali działalności gospodarczej.

⁷ Terminem „produkcja” można określić nie tylko proces, ale również zestaw wytworzonych dóbr.

⁸ Pojęcie potrzeb dotyczy przede wszystkim sfery psychiki, wykracza więc poza przedmiot zainteresowań nauk ekonomicznych. Jest ono zresztą intuicyjnie zrozumiałe.

W każdym razie jeśli przyjąć, że gospodarka spełnia zarówno cele ogólnogospodarcze, jak i indywidualne, to powinna istnieć możliwość koordynacji obu typów celów, a to wymaga świadomego wyboru ich struktury i hierarchii w skali gospodarki narodowej, forsowania jednych celów i ograniczania innych. Całkowite wyeliminowanie sprzeczności powstających na tle podziału wytworzonego produktu jest w każdym razie niemożliwe.

Tworząc nowe wartości gospodarka zaspokaja rozmaite potrzeby ludzi: konsumpcyjne i produkcyjne, bieżące i rozwojowe, duchowe i materialne. Przy czym im więcej gospodarka wytwarza, czyli im większe są efekty działalności gospodarczej, tym większe są możliwości zaspokojenia potrzeb, chociaż wszystkich potrzeb zaspokoić nie można. Potrzeby ludzi są bowiem nieograniczone i rosną szybciej niż materialne możliwości ich zaspokojenia. Jest to już jednak problem nie tyle ekonomiczny, co psychologiczny.

Nieograniczoność społecznych potrzeb sprawia, że ich pełne zaspokojenie jest niemożliwe, a ściśle biorąc, w określonych warunkach możliwe jest zaspokojenie tylko części tych potrzeb. Ograniczone są bowiem warunki wytwarzania dóbr i usług: wartość wykonywanej pracy, zasoby kapitału ludzkiego, baza materialna produkcji, zasoby naturalne.

Środki działalności gospodarczej noszą nazwę zasobów gospodarczych i z punktu widzenia formy zewnętrznej dzielą się na zasoby ludzkie, zasoby materialne oraz zasoby naturalne.

Zasoby ludzkie to środek aktywny, kreujący pracę. Zasoby materialne to ogólnie biorąc narzędzia i celowo tworzona baza materialna produkcji. Zasoby naturalne natomiast tworzą przyrodnicze tło działalności gospodarczej.

Z punktu widzenia źródeł powstawania wartości, zasoby dzielą się na kapitał ludzki i kapitał pieniężno-rzeczowy. Natomiast w sensie prakseologicznym kapitał rzeczowy nazywany jest środkami produkcji lub rzeczowymi czynnikami produkcji.

Środki produkcji tworzą materialne warunki procesu wytwarzania. Ich rola jest więc pasywna. Rola aktywna przypada natomiast człowiekowi, który uruchamia ten proces. Kluczowe znaczenie człowieka w procesie produkcyjnym polega po pierwsze na tym, że człowiek jest ostatecznym celem tej działalności, że proces ten jest uruchamiany w imię zaspokojenia ludzkich potrzeb; po drugie na tym, że człowiek jest animatorem tego procesu. Środki produkcji są więc koniecznym warunkiem produkcji, natomiast człowiek jest jej warunkiem wystarczającym.

Ograniczoność zasobów przy jednoczesnej nieskończoności potrzeb oznacza, iż praktycznie realizowanym celem gospodarki nie może być zaspokojenie społecznych potrzeb ani tym bardziej dążenie do maksymalnego zaspokojenia tych potrzeb. Cel ten jest bowiem, jak wszelka nieskończoność, nieosiągalny. Poza tym można go przypisać wszystkim, nie tylko gospodarczym formom działalności społecznej.

Człowiek pracując nie tylko wykorzystuje środki produkcji, ale również je tworzy. Działalność praktyczna, w której powstają coraz to nowe problemy do rozwiązania, oraz dążność do powiększania i różnicowania produkcji podnoszą sumę doświadczeń produkcyjnych i poziom wiedzy. W konsekwencji doskonali się siły wytwórcze: producent jak i, w drugiej kolejności, rzeczowe czynniki produkcji.

Powiększanie zasobów gospodarczych i rozwój sił wytwórczych jest więc nieodłączną cechą historii gospodarczej. Można nawet powiedzieć, że jest ono najogólniejszym prawem rządzącym gospodarką. Ciągłość rozwoju sił wytwórczych odnosi się oczywiście nie do poszczególnych społeczności czy obszarów geograficznych, ale do społeczeństwa ludzkiego jako całości. Dynamika tego procesu a więc tempo rozwoju sił wytwórczych zależy od poziomu aktywności gospodarczej ludzi w określonym przedziale czasu.

Związek między celami działalności gospodarczej a środkami ich realizacji, czyli między rezultatami a ponoszonym wysiłkiem indywidualnym, jest szczególnie widoczny w gospodarce naturalnej, ale nie tylko⁹. Musi on być widoczny również w warunkach złożonych struktur organizacyjnych, tym bardziej że rozwój społeczny i gospodarczy prowadzi jednak do powstawania takich struktur.

Powiększanie zasobów gospodarczych nie może być oczywiście celem samym w sobie. Ale też ogólnego celu gospodarki nie można formułować jako dążenia do maksymalnego zaspokajania potrzeb. Dążenie do celu polegającego na maksymalnym zaspokajaniu potrzeb grozi jednostronnym ukierunkowaniem gospodarki na maksymalizację efektów produkcyjnych, bez względu na szeroko pojęte koszty ich osiągnięcia. Dążność do maksymalnego zaspokojenia potrzeb często pozostaje więc sprzeczna z zasadami racjonalności. Ogólnogospodarcza funkcja celu powinna więc obejmować nie tylko bezpośrednie efekty podejmowanych działań, ale również koszty i możliwości ich osiągnięcia. Innymi słowy, działalność gospodarcza nie może oznaczać ani maksymalizacji samych tylko efektów, ani minimalizacji jedynie nakładów, lecz powinna realizować równocześnie obie podfunkcje. Czyli powinna być efektywna.

⁹ Cechą charakterystyczną gospodarki naturalnej jest wytwarzanie wyłącznie na własne potrzeby i w konsekwencji na niewielką rodzinną skalę.

Zasada efektywności, czyli zasada racjonalnego gospodarowania, jest główną składową każdej ekonomicznej funkcji celu. Upraszczając problem: strategicznym celem działalności gospodarczej jest efektywność.

Zasada efektywności mówi, że ilościowym kryterium racjonalnego działania nie może być ani sam efekt, ani sam nakład, ale ich relacja – efektywność. Jest to tym bardziej konieczne, że zasoby uruchomione w działalności gospodarczej mają charakter ograniczony. Ograniczoność zasobów gospodarczych (potencjału produkcyjnego) jest zjawiskiem uniwersalnym i oznacza konieczność ich oszczędnego użytkowania oraz odpowiednio szybkiego zwiększania.

Racjonalne użytkowanie materialnych zasobów produkcyjnych polega na odtwarzaniu już istniejących zasobów oraz stałej rozbudowie tych zasobów. Oznacza to, że dany zasób może być uruchomiony tylko wówczas, gdy działalność ta gwarantuje realizację zamierzonych celów społecznych, osiągnięcie odpowiedniej nadwyżki produkcyjnej oraz odtworzenie zużytych w związku z tym środków materialnych.

Racjonalne użytkowanie pracy żywej polega na optymalizacji dochodu (korzyści z działalności gospodarczej) oraz wydatkowaniu pracy na zasadzie wyboru indywidualnego. Chodzi o to, że dochody z pracy (płace) muszą być jednocześnie traktowane jako koszt działalności (zużywa się tyle pracy, ile „trzeba”) i jako wynik działalności (dochód powstaje po odjęciu od wartości produktu wszystkich niezbędnych wydatków). Ewentualna „maksymalizacja” dochodów prowadzi więc nieuchronnie do marnotrawstwa pracy oraz strat gospodarczych. Ustrojowo-politycznym warunkiem realizacji tej zasady jest wolność osobista jednostki.

Przedmiotem badań nauk ekonomicznych jest efektywność gospodarowania, czyli pewien układ między osiąganymi efektami produkcyjnymi a ponoszonymi nakładami, polegający na jednoczesnej maksymalizacji efektów i minimalizacji nakładów potrzebnych do ich realizacji.

Jeżeli celem działalności gospodarczej nie może być prosta maksymalizacja wyników, ponieważ jest to nierealne w warunkach ograniczoności zasobów, to tym bardziej celem tym nie może być samo oszczędzanie tych zasobów. Zasoby tworzone są wszakże z myślą o ich gospodarczym przeznaczeniu. Wynika z tego, że działalność gospodarcza musi polegać na kojarzeniu obu celów, to znaczy maksymalizacji efektów oraz minimalizacji (oszczędności) użytkowanych zasobów.

Rozwój potencjału wytwórczego jest równoznaczny nie tylko z pomnażaniem kapitału ludzkiego i pieniężno-rzeczowego, ale również z postępowaniem w zakresie metod, czyli technik wytwarzania.

Technika wytwarzania (produkcji) to określone połączenie kapitału ludzkiego i rzeczowego albo w skrócie – pracy i kapitału.

Technika produkcji odzwierciedla związek między człowiekiem a rzeczami wykorzystywanymi w procesie wytwarzania. Problem gospodarczy polega na tym, że ten sam produkt może być wytwarzany za pomocą różnych technik, a producent powinien stosować w swojej działalności techniki optymalne, najkorzystniejsze w danych warunkach. Najlepsza w określonym miejscu i czasie metoda produkcji nie musi być (i najczęściej nie jest) metodą absolutnie najlepszą. Rodzaj wybranej techniki produkcji określa jakość i ilość produktów, jaką producent jest w stanie wytworzyć i zależy od warunków działania.

Społeczne oczekiwania odnośnie tempa rozwoju sił wytwórczych stoją zwykle w sprzeczności z rzeczywistymi możliwościami w tym zakresie. Często wydaje się, że pewne etapy rozwoju można przeskoczyć, pominąć, przyspieszając w ten sposób marsz ku nowoczesności. W praktyce ujawniają się zazwyczaj bariery rozwojowe tkwiące w samym człowieku, w jego psychofizycznych i intelektualnych możliwościach absorbowania nowości i wyznaczające maksymalne tempo rozwoju.

Dystans między techniką i technologią wykorzystywaną w praktyce a techniką najnowocześniejszą jest zazwyczaj wyraźny, zaś pokonywanie go wymaga czasu i nakładów. Przy współczesnym poziomie integracji gospodarki światowej i szybkości przepływu informacji, likwidacja dystansu technologicznego wymaga często, formalnie biorąc, jedynie zakupów odpowiednich urządzeń i licencji. Jest to jednak tylko złudzenie. Animatorem procesu produkcyjnego jest wszakże człowiek i on wyznacza maksymalne tempo przemian społeczno-gospodarczych. I od niego zależy efektywność tego procesu. Stąd właśnie proces rozwoju sił wytwórczych musi być rozłożony w czasie i nie może odbywać się skokowo.

1.3. TELEOLOGICZNE ASPEKTY GOSPODAROWANIA

Prakseologiczne aspekty ekonomii odsłaniają przede wszystkim techniczną oraz efektywnościową stronę gospodarowania: co, jak, gdzie, ile? Jeżeli jednak problemy gromadzenia zasobów gospodarczych oraz efektywności gospodarowania są, jako specyficzne funkcje społeczne, częścią przedmiotu zainteresowań nauk ekonomicznych, to same zasoby, w sensie fizycznym, nie są częścią tego przedmiotu. Nauki ekonomiczne bowiem nie zajmują się badaniem bytu mate-

rialnego jako takiego, czy to pod postacią materii nieożywionej (środki produkcji), czy ożywionej (człowiek). Jest to przedmiotem badań nauk technicznych, przyrodniczych lub humanistycznych.

Przedmiotem badań nauk ekonomicznych jest pewna forma bytu niematerialnego: relacje i zależności społeczne powstające między ludźmi w procesie wytwarzania i podziału dóbr. Relacje te i zależności określane są mianem stosunków ekonomicznych.

Stosunki ekonomiczne to więzi społeczne powstające w trakcie działalności gospodarczej między pojedynczymi ludźmi, grupami społecznymi i klasami oraz jednostkami organizacyjnymi. Stosunki ekonomiczne powstają między ludźmi w procesie produkcji, a więc zwykle za pośrednictwem rzeczy. Stosunki ekonomiczne nie są więc jedynym typem stosunków społecznych.

Stosunki ekonomiczne stanowią więc treść działalności gospodarczej, a ze względu na ich wagę w całokształcie stosunków społecznych nazywane są bazą ekonomiczną społeczeństwa.

Każde zdarzenie gospodarcze jest ze swej istoty określoną relacją społeczną. Produkcja jest wszakże zespołem czynności wykonywanych jedynie przez ludzi i dla ludzi. Każde zdarzenie lub czynność gospodarcza wykonywana pozornie w pojedynkę posiada określony wpływ nie tylko na samego wykonawcę i jego materialne otoczenie, ale – co najważniejsze – posiada wydzźwięk społeczny. Jej skutki odczuwają inni ludzie, mimo że relacje te i zależności nie przybierają postaci materialnej.

Świadomość społeczna, na którą składają się tradycje kulturowe i światopoglądowe, wsparta odpowiednimi organizacjami, tworzy układ instytucjonalny gospodarki i jest (jak się często współcześnie uważa) istotnym czynnikiem efektywności.¹⁰

Zależności między ludźmi występują w procesie produkcji nawet wówczas, kiedy człowiek wytwarza na pierwszy rzut oka w pojedynkę, poza społeczeństwem. Po pierwsze, produkuje się nie tylko na własne potrzeby, po drugie, w każdym procesie produkcji wykorzystuje się przedmioty (środki produkcji),

¹⁰ W ekonomii klasycznej układ instytucjonalny gospodarki określano mianem nadbudowy społeczno-politycznej.

które wytworzyli inni ludzie i w innym czasie. Proces produkcji zawsze więc posiada charakter społeczny, a na pojedynczy akt produkcyjny można patrzeć jako na zespół specyficznych więzi społecznych. Tak jak w procesie gospodarczym wyróżnić można dwie jego części składowe, produkcję oraz podział, tak stosunki ekonomiczne składają się ze stosunków produkcji oraz stosunków podziału.

Techniczną bazę procesu gospodarczego stanowią środki produkcji oraz sam człowiek, natomiast bazę ekonomiczną stanowią stosunki ekonomiczne. Jednakże fizyczny ruch sił wytwórczych, układający się w odpowiedni proces wytwórczy, oraz idący z nim w parze ruch społeczny, czyli powstawanie określonych stosunków między ludźmi, możliwy jest tylko jako świadomy akt woli ludzi.

Proces gospodarczy dokonuje się więc raczej w naszych sercach i umysłach, a nie w pomieszczeniach biurowych i halach fabrycznych. Instytucje (układ instytucjonalny gospodarki) posiadają bowiem ścisły związek ze stosunkami ekonomicznymi i jeżeli te ostatnie stanowią treść procesu gospodarczego, to instytucje stanowią niejako ideę społeczną, swego rodzaju ośrodek dyspozycyjny w stosunku do samego procesu gospodarczego.

1.4. KLASYFIKACJA NAUK EKONOMICZNYCH

Formalnie biorąc, klasyfikacja badanych elementów poprawna jest wówczas, kiedy, po pierwsze, jednoznacznie określone zostało kryterium klasyfikacji, a po drugie, kiedy wybrane kryterium zastosowano konsekwentnie w stosunku do wszystkich elementów.

Niezależnie od przedmiotu badań, kryteriów klasyfikacyjnych wyodrębnić można nieskończenie wiele, chociaż tylko niektóre z nich mogą i powinny być praktycznie wykorzystane. Interesujące i potrzebne są wszakże tylko takie klasyfikacje, które w miarę dokładnie odzwierciedlają badany obiekt (rzeczywistość) i umożliwiają jego skuteczną analizę. Przy czym termin "najlepiej" jest odzwierciedleniem mniej lub bardziej wyraźnych preferencji badającego. Można nawet powiedzieć, że określona klasyfikacja jest zawsze w jakiejś mierze projekcją jego poglądów i zainteresowań.

Gdyby podzielić nauki ekonomiczne według kryterium podmiotu, to powstaje tak zwana klasyfikacja podmiotowa zgodnie z którą wyodrębnić można (przykładowo) następujące dyscypliny: teorię ekonomii, finanse i rachunkowość, organizację i zarządzanie, analizę ekonomiczną, politykę gospodarczą i programowanie działań gospodarczych. Kryterium podmiotowe odpowiada więc na pytanie, kto jako funkcjonariusz gospodarki analizuje problemy i podejmuje istotne decyzje.

Gdyby przyjąć za kryterium klasyfikacji nauk ekonomicznych przedmiot tej klasyfikacji, czyli gospodarke w jej przestrzennej i organizacyjnej złożoności

(działy, gałęzie, branże, przedsiębiorstwa, sektory), to powstanie klasyfikacja przedmiotowa, zgodnie z którą wyodrębnić można: ekonomikę całej gospodarki narodowej nazywaną makroekonomią, ekonomiki poszczególnych działów, gałęzi i branż gospodarczych (sektora surowcowego, przemysłu, handlu, usług) oraz ekonomiki przedsiębiorstw w poszczególnych gałęziach (na przykład ekonomika gospodarstw rolnych, ekonomika przedsiębiorstwa przemysłowego czy usługowego).

Jeśli za kryterium klasyfikacji przyjąć metodę badań stosowaną na obszarze danej dyscypliny naukowej, to wówczas można przykładowo wyodrębnić następujące pary przeciwstawnych dyscyplin: ekonomię teoretyczną i ekonomię opisową, badania podstawowe i wdrożeniowe, ekonomię pozytywną i normatywną.

Wyodrębnienie takiej czy innej dyscypliny naukowej nie może być oczywiście traktowane jako zabieg formalny. W każdym przypadku fakt ten powinien stanowić odpowiedź na określone zapotrzebowanie teorii i gospodarczej praktyki. Pierwotnych i podstawowych problemów badawczych dostarcza wszakże rzeczywisty proces gospodarczy.

Nauki ekonomiczne badają pewne specyficzne obszary życia społecznego, stanowią więc integralną część nauk społecznych. Wiążą się z tym często trudności klasyfikacyjne; trudno jest wyodrębnić ekonomię spośród innych dyscyplin społecznych; powstają spory co do nazw, zakresu i granic poszczególnych dyscyplin. To jednak naturalne w ramach jednej "rodziny" (nauk społecznych). Specyfikę nauk ekonomicznych stanowi, jak się wydaje to, że zajmują się one stanem oraz możliwościami poprawy dobrobytu społecznego. Analizują drogi i metody jego podnoszenia. Interesują się więc wszystkim tym, co na ten dobrobyt się składa.

Ponieważ społeczny dobrobyt pozostaje przede wszystkim funkcją wartości wytworzonych dóbr, to głównym przedmiotem nauk ekonomicznych jest społeczny proces wytwarzania tych dóbr oraz możliwości i metody jego usprawniania.

Gospodarką jako sferą działalności społecznej interesują się rozmaite dziedziny nauki - gospodarka posiada wszakże różne aspekty: techniczny, prawny, socjologiczny, polityczny, przyrodniczy i oczywiście ekonomiczny. Ekonomia nie może więc mieć monopolu na zainteresowanie gospodarką i nie obejmuje wszystkich problemów, które tę gospodarkę tworzą. Istotę ekonomii stanowi ważna wprawdzie, ale ograniczona grupa problemów gospodarczych. Są to przede wszystkim problemy sprawności procesu pomnażania wartości oraz problemy ekspansji gospodarki.

Zadania sprawdzające

Zadanie 1

Prawda czy fałsz?

1. Gospodarka jest zespołem ciągle powtarzających się ludzkich działań, w wyniku, których powstają wyłącznie dobra materialne przeznaczone do sprzedaży.
2. Wytwarzanie, podział i konsumpcja stanowią równorzędne fazy procesu gospodarczego.
3. Stopień komercjalizacji określonego rodzaju działalności jest wyróżnikiem działalności gospodarczej.
4. Zakres i skuteczność działań gospodarczych zależy wyłącznie od warunków materialnych, organizacyjnych i instytucjonalnych produkcji.
5. Termin „produkcja” określa proces wytwarzania dóbr i usług zaspokajających ludzkie potrzeby oraz zestaw wytworzonych dóbr.
6. Człowiek spełnia pasywną rolę w procesie wytwarzania dóbr i usług.
7. Cechą charakterystyczną gospodarki naturalnej jest produkcja na skalę rodzinną.
8. Strategicznym celem działalności gospodarczej jest osiągnięcie korzystnego poziomu relacji efektów do nakładów.
9. Ekonomia jest nauką zajmująca monopolistyczne miejsce wśród innych nauk w kwestii rozważań o gospodarce.
10. Środki działalności gospodarczej mogą mieć charakter strumienia bądź zasobu.

Zadanie 2

Dopasuj do podanych terminów odpowiednie definicje.

Terminy:

1. Gospodarka w ujęciu prakseologicznym to...
2. Praca to...
3. Kapitał pieniężno-rzeczowy to...
4. Kapitał ludzki to...
5. Produkt to...
6. Środki działalności gospodarczej to...
7. Zasoby materialne to...
8. Gospodarka naturalna opiera się...
9. Efektywność to...
10. Technika to...
11. Nadbudowa społeczno-polityczna to...

Definicje:

- a. Świadome i celowe uczestnictwo człowieka w procesie gospodarczym.
- b. Suma wartości, której nośnikiem jest człowiek.
- c. Zgodnie z nurtem ekonomii klasycznej układ instytucjonalny gospodarki.
- d. Zespół działań ludzkich społecznie efektywny.
- e. Narzędzia i celowo tworzona baza materialna produkcji
- f. Relacja między efektem a nakładem będąca strategicznym celem działalności gospodarczej.
- g. Wytwarzanie dóbr i usług wyłącznie na własne potrzeby.
- h. Suma wartości gospodarczych, której nośnikami są rzeczy.
- i. Ogół zasobów gospodarczych, tzn. zasoby ludzkie, materialne oraz zasoby naturalne.
- j. Wytwór pracy zaspokajający bezpośrednio lub pośrednio społeczne potrzeby.
- k. Funkcjonalne połączenie elementów kapitału ludzkiego i rzeczowego.

Zadanie 3

Uzupełnij tabelę wyliczając brakujące wartości:

Wyszczególnienie/lata	1990	1992	1994	1997	1999
Produkcja globalna	125,4	243,6	245,6	512,4	1209,9
w tym zużycie pośrednie	70,2		245,6	512,4	1209,9
Produkt krajowy brutto,		115,0	210,4	409,9	593,8
w tym:					
-cła i inne opłaty imp.	8,8			9,4	9,2
-VAT	-	-	15,0	36,9	48,8
-wartość dodana brutto	55,2	110,3	186,9	409,9	535,8

Zadanie 4

Wpisz do odpowiedniej kolumny tabeli wymienione czynniki produkcji biorąc pod uwagę ich charakter występowania w procesie gospodarczym:

- a. baza materialna
- b. wiedza
- c. instytucje społeczne
- d. praca

Zasób	Strumień

Zadanie 5

Podaj przeciwstawną dyscyplinę naukową dla:

1. ekonomii teoretycznej
2. badań wdrożeniowych
3. ekonomii normatywnej.

Zadanie 6

Uzupełnij:

A. Na poziomie gospodarki

1. Produkt globalny =
2. Produkt globalny – = wartość dodana
3. Wartość dodana + + = Produkt krajowy brutto
4. Produkt krajowy brutto +/- =

B. Na poziomie przedsiębiorstwa:

Produkt globalny =

Zadanie 7

Podaj definicję następujących pojęć:

1. ekonomii pozytywnej
2. ekonomii normatywnej,

Skorzystaj w tym celu z trzech wybranych przez siebie pozycji literatury przedmiotu.

Zadanie 8

Podaj definicje działalności gospodarczej:

1. w ujęciu społecznym,
2. w ujęciu ekonomicznym,
3. w ujęciu prakseologicznym,

Odpowiedzi

Zadanie 1

(1) fałsz, (2) prawda, (3) prawda, (4) fałsz, (5) prawda, (6) fałsz, (7) prawda, (8) prawda, (9) fałsz, (10) prawda.

Zadanie 2

1d, 2a, 3h 4b, 5j, 6i, 7e, 8g, 9f, 10k, 11c.

Zadanie 3

Wyszczególnienie/lata	1990	1992	1994	1997	1999
Produkcja globalna	125,4	243,6	432,5	922,3	1209,9
w tym zużycie pośrednie	70,2	133,3	245,6	512,4	674,1
Produkt krajowy brutto,	64,0	115	210,4	456,2	593,8
w tym:					
-cła i inne opłaty imp.	8,8	4,7	8,5	9,4	9,2
-VAT	-	-	15,0	36,9	48,8
-wartość dodana brutto	55,2	110,3	186,9	409,9	535,8

Zadanie 4

Zasób	Strumień
Baza materialna	Praca
Wiedza	
Instytucje	

Zadanie 5

1. ekonomia opisowa
2. badania podstawowe
3. ekonomia pozytywna

Zadanie 6

A. Na poziomie gospodarki

1. Produkt globalny = suma wartości wytworzonych przez wszystkich producentów w ciągu danego roku.
2. Produkt globalny – zużycie pośrednie = wartość dodana
3. Wartość dodana + cła + podatki = produkt krajowy brutto
4. Produkt krajowy brutto +/- saldo obrotów handlowych = wartość produktu społecznego

B. Na poziomie przedsiębiorstwa:

Produkt globalny = wartość sprzedaży wyrobów przedsiębiorstwa + wartość produkcji w toku + wartość realizowanych marży handlowych + wartość produktów przeznaczonych na powiększenie własnego majątku trwałego + wartość przyrostu zapasów wyrobów gotowych.

Zadanie 8

1. gospodarka jest zespołem działań ludzkich i relacji między tymi działaniami.
2. gospodarka jest zespołem działań podnoszących społeczny dobrobyt.
3. gospodarka jest zespołem działań społecznie efektywnych (sprawnych).